

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА В ДОБУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ В ОСОБАХ: В.Г. КРЕМЕНЬ

У статті висвітлено внесок президента Національної академії педагогічних наук України, доктора філософських наук, професора, у 1999-2005 рр. – міністра освіти України В.Г.Кременя у розвиток освітньої галузі України, обґрунтування і поширення ідей дитиноцентрованої освіти та їх практичне впровадження в освітні реформи, насамперед – у шкільній галузі, у період незалежної України.

Ключові слова: Василь Григорович Кремень, реформування освіти, гуманізація, індивідуалізація навчання, дитиноцентрована парадигма освіти

Відповідно до змісту нового Закону України «Про освіту» (2017), її метою визнано «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей»¹, чим актуалізується продовження особистісно орієнтованого спрямування освіти, зусиль педагогічних працівників на подальшу індивідуалізацію навчання, виховання, соціалізації й розвитку школярів (здобувачів середньої освіти). Доречно нагадати: ще у середині 2000-х років особистісно орієнтована освіта була «новим типом виховання, що розвивається у постіндустріальному суспільстві» (І.Бех, 2008)², а нині відбувається її поглиблення й розгортання у дусі національних цінностей і «збагачення інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу»³. Тому доцільно зазирнути у не таке й далеке минуле, аби у межах біографічного методу висвітлити ще не систематизоване знання про історію розвитку національних освітніх ідей щодо вкорінення особистісно орієнтованої парадигми в освітньому просторі України.

До осіб, які не лише визначали вектор освітніх реформ у добу незалежності й продовжують впливати на трансформаційні процеси в українській освіті, а й генерували ідеї парадигмального рівня щодо оновлення шляхів її розвитку, належить Василь Григорович Кремень.

Починаючи з 1997 р., його здобуткам як державного діяча присвячено чимало публіцистичних статей і нарисів журналістів Т.Мостової, В.Булавко, Ю.Кузнєцова, Л.Рапіної, І Жовтої, Л.Друганової, Л.Куліненко, С.Горської (авторів вказано у хронологічній послідовності їхніх публікацій⁴). Окремо

¹ Закон України «Про освіту» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

² Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г.Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 625 с.

³ Закон України «Про освіту» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

⁴ Творчий доробок Василя Григоровича Кременя в інноваційному розвитку освіти України : біобібліограф. покажчик / НАПН України, ДНПБ ім. В.О.Сухомлинського. – 4-те вид., допов. – К. : Знання України, 2017. – 319 с.

зазначимо вагомий журналістський і науковий внесок Л. Ткаченко (починаючи з 2001 р. і донині) у висвітлення не лише державної та громадської, а й розкриття наукової діяльності В.Г.Кременя. Аналітичні статті про різні аспекти його творчого доробку присвятили такі відомі українські вчені, як академіки С.У.Гончаренко (1997), Н.Г.Ничкало (2004), В.П.Андрущенко (2008, 2017), В.І.Луговий (2017). До аналізу філософських ідей В.Г.Кременя у контексті концептуальних змін в освіті зверталася Л.Куліненко (2012), аксіологічні засади педагогічних інновацій, обґрунтовані у його працях, досліджувала М.Якубовська (2015). Здобутки Василя Григоровича схарактеризував польський професор Є.Бузек (2014). Особу В.Г.Кременя – державника, освітнього діяча, людини – яскраво відображено у книзі «Шлях до себе – шлях до людей» (за науковою редакцією академіка С.О.Сисоєвої, 2017), де вміщено спогади, враження від співпраці з ним багатьох українських представників науки й освіти.

Водночас, у зв'язку з багатогранністю і значним обсягом наукових надбань В.Г.Кременя їх осягнення сучасниками знаходиться лише на початковому етапі. Зокрема, не відрефлексованим є розроблення ним і діяльність з реалізації парадигми особистісно орієнтованого поступу української освіти в часи її незалежної розбудови, що вважаємо чи не найбільшим досягненням у напрямі її гуманізації.

Розкриємо внесок В.Г.Кременя у розвиток філософських, загальнотеоретичних ідей дитиноцентрованої освіти та їх практичне впровадження в освітні реформи (головно – у реформування шкільної освіти) незалежної України.

Витлумачимо поняттєвий апарат розвідки. На основі здійсненого у відділі історії педагогіки Інституту педагогіки НАПН України історико-ретроспективне дослідження розвитку у ХІХ-ХХ ст. феномену індивідуалізації й диференціації у вітчизняній шкільній освіті⁵ дійшли наступних теоретичних узагальнень. По-перше, індивідуалізацію навчання можна вважати педагогічною екстраполяцією освітньо-філософської парадигми особистісно орієнтованої освіти, центральним поняттям якої є поняття «особистість». Воно – центральне і в науковому доробку В.Г.Кременя. Концепція особистісно орієнтованого навчання і виховання у середній школі є продовженням, але у ширшому й сучасному діапазоні нових освітніх потреб, ідей про індивідуалізацію та диференціацію освіти, що почали розвиватися у минулому столітті. Тому у статті вживаємо поняття «індивідуалізація» в освіті як конгруентне поняттю «особистісно орієнтована освіта».

По-друге, ідея дитиноцентрованої освіти є похідною від ідеї людиноцентрованої освіти як більш широкого поняття. Отже, своєю чергою індивідуалізація (у найзагальнішому сенсі) є врахуванням у всіх методах і формах навчально-виховного процесу індивідуальних особливостей дитини,

⁵ Диференційований підхід в історії української школи (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.): монографія / [Сухомлинська О. В., Дічек Н. П., Березівська Л. Д., Гулан Н. М., Бондар Л. С., Антонєць Н. Б., Антонєць М. Я., Філімонова Т. В., Куліш Т. І., Шевченко С. М.] ; НАПН України, Ін-т педагогіки. – Київ : Пед. думка, 2013. – С.22.

а диференціація – постійне урізноманітнення форм організації освіти відповідно до нахилів, інтересів і здібностей особи⁶. Тобто, вважаємо індивідуалізацію навчання кореневим поняттям по відношенню до поняття «диференціація». Разом з тим, у процесі суспільного розвитку постають і зовнішні мотиви (чинники) диференціації освіти (глобалізаційні й глокалізаційні виклики, розвиток ІКТ, зміни на ринку праці), що потребують свого освітньо-філософського осмислення для окреслення засад запитуваних новим часом трансформацій в освіті.

Зазначене дає підстави для вибудови логічного ланцюгу розвитку поглядів В.Г.Кременя на шляхи гуманізації (вособистнення) й модернізації концептуального підґрунтя, на якому має ґрунтуватися навчання і виховання української памолоді. Філософію освіти розглядаємо у сенсі розроблення й утвердження теоретико-методологічних концептів майбутніх реформ, що визрівають у надрах соціокультурного буття, педагогічної науки й практики.

Біографічний підхід, використаний у статті, є інструментом досягненні її мети й відображення доробку особи у сув'язі зовнішніх чинників впливу й іманентно притаманних суб'єктних якостей, тобто у соціокультурному і персонологічному контекстах.

Історична ретроспектива розвитку української освіти доводить, що історію української освіти, її філософію творили видатні особистості, починаючи з митрополита Іларіона Київського і князя Ярослава Мудрого, продовжуючи Петром Могилою, Григорієм Кониським, Григорієм Сковородою, Памфілом Юркевичем ... Твориться вона й нині. До цього духовного, культурно-просвітницького процесу збереження і продовження розвитку національних традицій осмислення основ природного й соціального світу, пізнання людини та її сутності причетний і Василь Григорович Кремень – відомий сучасний український вчений-філософ, державний і громадський діяч, Президент Національної академії педагогічних наук України, академік Національної академії наук України та Національної академії педагогічних наук України. Його діяльність на чолі Академії педагогічних наук (з 1997 р. – і донині), Міністерства освіти і науки (1999-2005 рр.), Товариства «Знання» України (з 1998 р.) була і залишається спрямованою на розбудову української за духом й оновленої за змістом системи освіти. Всі задуми, а головне – їх реалізацію В.Г.Кремень ґрунтує на рефлексії надбань світової педагогічної думки й урахуванні закономірностей розвитку освітнього простору, керуючись обґрунтованою ним новою стратегією поступу не лише української освіти, а й самого українського суспільства – стратегією людиноцентризму⁷. Учений-мислитель послідовно обстоює ідею, що «людиновимірність – найважливіший параметр буття»⁸.

⁶ Дічек Н.П. Диференційований підхід до навчального процесу: спроба ретроаналізу / Наталія Дічек // Шлях освіти. – 2011. – №4. – С. 28-33.

⁷ Кремень В.Г. Людиноцентризм – основа Національної доктрини розвитку освіти в Україні / В.Г. Кремень // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб.наук. праць / АПН України, Нац. тех. ун-т «ХПІ». – Харків, 2004. – Вип.5. – С. 5.

⁸ Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В.Г.Кремень. – К.: Пед. думка, 2009. – С. 109.

Як учений-філософ В.Г.Кремень сформувався у дискурсі Київської філософської школи і під безпосереднім впливом її керівника, філософа з європейським ім'ям, дослідника спадщини Г.В.Ф. Гегеля, академіка В.І.Шинкарука. Починаючи з 1970-х років минулого століття у центрі уваги представників Київської філософської школи була проблема «людина-світ», а В.Г.Кремень розробляв складний контрверсійний її аспект – співвіднесення колективного й індивідуального у суспільній реальності. Його докторська дисертація (1991 р.) відзначалася винятковою злободенністю й відходом від ідеологічних стереотипів, оскільки в ній ще в межах соціалістичної, колективно зорієнтованої дійсності вже піднімалося питання ролі особистості як осердя суспільного життя, вводилося поняття «тоталітаристський колективізм» (!) як характеристика абсолютизації колективного начала, що веде до нівелювання особистісного виміру буття⁹. Таким чином, можемо стверджувати, що вже у той час Василь Григорович виношував ідею людиноцентричної побудови соціуму, яку у подальшому плідно розвивав не лише на теоретико-методологічному рівні у численних наукових працях¹⁰, а й безпосередньо втілював її у своїй діяльності державного діяча на відповідальних посадах керівника служби з питань гуманітарної політики Адміністрації Президента України, керівника управління внутрішньої політики Адміністрації Президента України (1994-1998 рр.), депутата Верховної Ради України і голови підкомітету з фахової освіти (1998-2000), і найбільшою мірою – як міністр освіти і науки України (1999-2005 рр.)¹¹.

Ідею людиноцентричного соціуму В.Г.Кремень у своїй діяльності і наукових пошуках поширив на українське «освітньо-педагогічне поле»¹². На цій ділянці розбудови незалежності країни виявився його талант державотворця і будівничого освітньої галузі України, адже за його ініціативи й керування було здійснено такі посутньо важливі практичні кроки з оновлення системи освіти у річищі дитиноцетризму, як активний перехід від суб'єкт-об'єктної моделі навчання і виховання дітей та молоді до суб'єкт-суб'єктної, що сприяло подальшій демократизації не лише школи, а й світогляду українців загалом у сенсі піднесення значущості й шанування унікальності людини; введення 12-бальної шкали оцінювання знань учнів загальноосвітніх шкіл; скасування примусового «другорічництва» і складання перевідних іспитів як конкретні вияви боротьби з учнівськими стресами; обґрунтування переходу старшої школи на профільне навчання, що мало б поглибити процеси диференціації й індивідуалізації в середній освіті, а відтак – забезпечити кожній дитині особистісну самореалізацію.

⁹ Ткаченко Л.І. Особистість як чинник цивілізаційних перетворень / Лідія Ткаченко // Творчий доробок Василя Григоровича Кременя в інноваційному розвитку освіти України : бібліограф. покажчик / НАПН України, ДНПБ ім. В.О.Сухомлинського. – 4-те вид., допов. – К. : Знання України, 2017. – С. 14.

¹⁰ Творчий доробок Василя Григоровича Кременя в інноваційному розвитку освіти України : бібліограф. покажчик / НАПН України, ДНПБ ім. В.О.Сухомлинського. – 4-те вид., допов. – К. : Знання України, 2017. – С. 319 с.

¹¹ Ткаченко Л.І. Особистість як чинник цивілізаційних перетворень / Лідія Ткаченко // Творчий доробок Василя Григоровича Кременя в інноваційному розвитку освіти України : бібліограф. покажчик / НАПН України, ДНПБ ім. В.О.Сухомлинського. – 4-те вид., допов. – К. : Знання України, 2017. – С. 22-23.

¹² II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти (7-9 жовтня 2001 р.). – К., 2002. – С.28.

На час роботи В.Г.Кременя – міністра припадає започаткування зовнішнього незалежного оцінювання знань школярів як чинника й індивідуалізованого підходу до учнів; запровадження вивчення у загальноосвітній школі іноземної мови з другого класу, а вивчення української мови як державної стає обов'язковим для всіх учнів країни; розроблення і затвердження першої Державної програми «Вчитель», покликаної забезпечити «економічні і соціальні гарантії професійної самореалізації педагогічних працівників та утвердити їхній високий соціальний статус в суспільстві»¹³.

У період його керівництва галуззю:

- ініціюється важливий перехід загальноосвітньої школи на 12-річний термін навчання, який з політичних й економічних причин було не здійснено. Він почав реалізовуватися лише з 2016 р. ;

- починає виконуватися соціально значуща програма «Шкільний автобус», покликана забезпечити рівний доступ до освіти сільським школярам;

- виразно набуває практичного втілення інформатизація загальноосвітніх навчальних закладів, з акцентуванням уваги держави на комп'ютеризацію сільських шкіл, що відповідає потребам модернізації й індивідуалізації навчання.

До реальних здобутків освітньої політики за В.Г.Кременя-міністра у галузі середньої освіти необхідно додати й «досягнення у диверсифікації шкіл різних типів»¹⁴, що є безпосереднім виявом зовнішньої диференціації.

Не менш революційними стали зрушення, запроваджені командою Міністерства освіти і науки України на чолі з Василем Григоровичем, у вищій освіті. Започатковані зміни за своєю глибинною суттю спрямовувалися на задоволення потреб особи-студента – споживача освітніх послуг. Йдеться про реалізацію європейського вибору нашої держави в освітній галузі шляхом підготовки і приєднання вищих навчальних закладів країни до європейського Болонського процесу (травень 2005 р.).

Наведемо думки про роль В.Г.Кременя у розвитку в Україні вищої освіти, висловлені у вже згадуваній винятково цікавій книзі «Шлях до себе – шлях до людей» (2017), де в автентичних спогадах й враженнях учених, освітян, державних і громадських діячів про співпрацю і спілкування з ним, постає особа вченого, реформатора, людини. Так, на думку відомих українських керівників провідних вишів країни В.Андрущенка, В.Бакірова, Л.Губерського, В.Курила, В.Коцура, А.Мазаракі, В.Огнев'юка, І.Прокопенка, П.Сауха саме у роки діяльності міністра освіти і науки В.Г.Кременя розпочалась трансформація в усвідомленні українським суспільством ролі освіти у процесах державотворення у контексті вибору європейського вектору розвитку, а університети інтенсифікували науковий складник своєї

¹³ Про затвердження Державної програми "Вчитель": Постанова Кабінету міністрів України від 28.03.2002 р. №379 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/379-2002-%D0%BF>

¹⁴ Прокопенко І.Ф. Академік В.Г. Кремень – постать людиноцентрична / І.Ф. Прокопенко // Шлях до себе – шлях до людей : Привітання, спогади, враження від співпраці та зустрічей / гол. Ред. і наук. ред. В.І.Кушерць ; відп. упоряд. С.О.Сисосва. – К. : Знання України, 2017. – С. 200-204.

роботи й інтеграцію у світовий дослідницький простір та глобальне університетське середовище¹⁵.

Звертаючись до діяльності Кременя-міністра освіти, не можна обійти увагою його виступ (фактично – програму дій) на II з'їзді працівників освіти України у 2001 р., у якому він стверджував, що «розвиток у національному і світовому контекстах обумовлює зміни в освіті, змінність світу перетворилася на константу історичного процесу¹⁶. В.Г.Кремень наголосив на зміні самої парадигми людського прогресу, основним виміром і важелем якого стає розвиток особистості. Піднімаючи надактуальне для України на початку 2000-х років питання комп'ютеризації школи, він розглядав його не лише як засіб оволодіння комп'ютерною грамотністю, а «як засіб здійснення споконвічної мрії педагогів щодо індивідуалізації навчання»¹⁷.

Уже тоді у доповіді В.Г.Кремень зазначив і такий аспект індивідуалізації роботи середньої школи, як розвиток при звичайних загальноосвітніх навчальних закладах мережі «спеціальних та інтегрованих класів» для дітей з особливостями психофізичного розвитку¹⁸. Ця ідея актуалізувалася останніми роками як інклюзивна освіта.

На з'їзді делегати обговорювали стратегічно важливу Національну доктрину розвитку освіти України до 2025 р., спроектовану командою міністра В.Г.Кременя. Зміст цього документу, схвалений делегатами, визначав ключові напрями розвитку освіти відповідно до вимог часу, орієнтуючи її на європейські традиції й гуманістичні цінності. На переконання академіка В.Андрущенка, цей документ і донині не втратив свого значення і заслуговує на осмислення, оскільки «цілком компетентно встановлював правила і норми розвитку освіти у європейському напрямі»¹⁹.

Підкреслимо, що вперше в історії української освіти у Доктрині пріоритетними напрями державної політики щодо розвитку освіти проголошувалися «особистісна орієнтація освіти; формування національних і загальнолюдських цінностей»²⁰. За цими рядками державного документу безперечно стоять і світоглядні переконання ідейного фундатора Доктрини Василя Григоровича, переконаного у тому, що «сьогодні вперше за всю нашу історію відкрилася широка можливість для особистісного самоствердження, і головним каталізатором цього процесу залишається творчість»²¹. Зауважимо, що категорії «творча діяльність», «творче самоствердження» є одними з базових у філософсько-педагогічних розмислах ученого²².

¹⁵ Шлях до себе – шлях до людей : Привітання, спогади, враження від співпраці та зустрічей / гол. ред. і наук. ред. В.І.Кушерець ; відп. упоряд. С.О.Сисосва. – К.: Знання України, 2017. – 391 с.

¹⁶ II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти (7-9 жовтня 2001 р.). – К., 2002. – С.8.

¹⁷ II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти (7-9 жовтня 2001 р.). – К., 2002. – С. 12.

¹⁸ II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти (7-9 жовтня 2001 р.). – К., 2002. – С.14.

¹⁹ Андрущенко В.П. Високе покликання / В.П. Андрущенко // Шлях до себе – шлях до людей : Привітання, спогади, враження від співпраці та зустрічей / гол. ред. і наук. ред. В.І.Кушерець ; відп. упоряд. С.О.Сисосва. – К.: Знання України, 2017. – С. 105.

²⁰ Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: repository.lidufk.edu.ua/.../1/natsionalna%20doktryna.pdf

²¹ Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В.Г.Кремень. – К.: Пед. думка, 2009. – С. 148.

²² Кремень В.Г. Людина як суб'єкт творчої діяльності: інноваційний аспект / В.Г. Кремень // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2014. – № 9-10. – С. 6-10; Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В.Г.Кремень. – К.: Пед. думка, 2009. – 520 с.; Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти : Людина як суб'єкт творчої діяльності: інноваційний аспект / Василь Кремень. – К.: Грамота, 2005. – 448 с.

Якщо погодитися з узагальненням журналістки К.Гічан про те, що «серед змін, котрі втілилися в освіті за роки незалежності України, варто згадати:

- впровадження 12-бальної системи оцінювання в школі і 100-бальної – у вузі;
- перехід до 12-річного навчання в школі;
- кредитно-модульну систему у вузі;
- приєднання до Болонського процесу;
- створення власних центрів атестації та акредитації;
- впровадження приватної освіти та плати за навчання в державних вузах;
- зміну акцентів і змісту шкільних і вузівських програм з гуманітарних дисциплін»²³,

то практично всі вони (окрім п'ятої позиції) припадають на час діяльності міністра В.Г.Кременя. Однак К.Гічан не згадала про запроваджену трансформацію ставлення у суспільстві до освіти і до особистості дитини-учня, що проголошувалися ключовими цінностями. Нагадаємо, що вже у перший рік нового тисячоліття Василь Григорович з трибуни освітянського з'їзду зазначив: «...саме від розвиненості кожної особистості буде залежати доля держави і нації»²⁴. Пристаємо до визначення К.Гічан періоду діяльності Василь Григорович як керівника міністерства освіти «періодом зростання».

На переконання академіка-філософа, щоб раціонально і випереджально трансформувати національну систему освіти, слід насамперед усвідомити, зрозуміти суть сучасних суперечливих цивілізаційних змін, враховуючи і реалії сьогодення, і прогнозовані перспективи руху суспільства: «Глобалізація небезпек і ризику в постіндустріальному світі вимагає посилення педагогічної компоненти цивілізаційного процесу»²⁵. Як «один з найвидатніших представників гуманістичної педагогічної науки України, що, увібравши найкраще з багатовікової своєї історії, прагне відповідати запитам сьогодення, а ще більше – вимогам майбутнього», стверджує академік І.Ф.Прокопенко²⁶, В.Г.Кремень виступає за принципово важливе осучаснення *уявлень* про сутність, можливості і призначення освіти.

У перші десятиліття третього тисячоліття Василь Григорович спочатку у виступах і доповідях, а далі – у фундаментальних наукових творах, виклав міркування щодо сучасних засад філософії освіти, котру розглядає як «новий теоретичний дискурс у вітчизняній педагогіці та суспільній науці в цілому»²⁷. Ключовими концептами філософії освіти за В.Г.Кременем постають людиноцентризм й інноваційна особистість, на яку покладається багато надій в ситуації Постмодерну²⁸ й постпостмодерну, що характеризуються

²³ Гічан К. Хто був найкращим міністром освіти в незалежній Україні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.112.ua/statji/khto-buv-naikrashchym-ministrom-osvity-v-nezalezhnii-ukraini-245204.html>

²⁴ П Всеукраїнський з'їзд працівників освіти (7-9 жовтня 2001 р.). – К., 2002. – С.27.

²⁵ Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В.Г.Кремень. – К.: Пед. думка, 2009. – С. 187.

²⁶ 27 Прокопенко І.Ф. Дитиноцентризм у педагогічній творчості академіка В.Г. Кременя / І.Ф. Прокопенко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.info-library.com.ua/books-text-10289.html

²⁷ 10 с.439 Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В.Г.Кремень. – К.: Пед. думка, 2009. – С. 439.

²⁸ Там само

мінливістю та множинністю буття. Розглядаючи проблеми й суперечності глобального світу й інформаційне середовище як умову нового буття особистості, вчений вмотивував стратегію людиноцентризму в освіті як «перенесення центру діяльності на людину – її творчість, розум, уяву, волю <...> на формування в неї здатності до нестандартних, якісно нових рішень та дій»²⁹. Понад це, він зазначає, що для розвитку всіх сфер соціального простору філософія людиноцентризму – «один з основних способів вирішення складних проблем сьогодення»³⁰.

Усвідомлюючи, що українське суспільство, й освіта зокрема покликані підготувати «особистість, здатну до творення змін і сприйняття змінності», бо це забезпечить конкурентоспроможність нації, оскільки змінність перестане бути винятком, а стає правилом нової дійсності³¹, академік В.Г.Кремень увів поняття «інноваційна знаньсва людина», яким характеризував образ індивіда близького майбутнього, підкресливши, що знання мають бути органічною сутнісною складовою такої особистості, визначаючи її поведінку і характер дій³². Сформувавши таку інноваційну людину, наголошує вчений, можливо лише через освіту, пронизану дієвим принципом дитиноцентризму «у значенні уваги до кожної конкретної дитини з її сутнісними характеристиками на всіх етапах освітньої діяльності – від дошкілля, через школу, профтехзаклад й університет»³³.

У 2016 р. у виступі на ювілейній сесії Загальних зборів НАН України та національних галузевих академій наук України, присвяченій 25-й річниці незалежності нашої держави, В.Г.Кремень акцентував увагу наукової спільноти на тому, що «сучасна освіта має максимально наблизитися до здібностей кожної конкретної дитини. Це означає, що ми, освітяни, разом з батьками маємо допомогти дитині пізнати свої таланти, допомогти їх розвинути. Тоді, ставши дорослою, ця людина максимально реалізує себе, оскільки вона займатиметься улюбленою справою і робитиме це фахово. А держава, де мільйони людей займатимуться такою роботою, буде розвиватися несуперечливо і динамічно»³⁴.

У розгортанні концептуальних конструктів свого підходу до розвитку сучасної української філософії освіти академіком В.Г.Кременем було запропоновано розгляд проблеми взаємозв'язку і взаємодії сучасної освітньої теорії і синергетики, виходячи з твердження, що навчання – це нелінійний, відкритий діалог людини з самою собою та іншими людьми³⁵. Він переконливо аргументував, що з синергетичного погляду процес навчання є процесом взаємного конструювання та творення вчителя (викладача) й учня

²⁹ 10 с.503 Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В.Г.Кремень. – К.: Пед. думка, 2009. – С.503.

³⁰ 10 с.502 Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В.Г.Кремень. – К.: Пед. думка, 2009. – С. 502.

³¹ 15 с.15 Кремень В.Г. Якісна освіта і нові вимоги часу / В.Г. Кремень // Педагогічна і психологічна науки в Україні: зб.наук. праць до 15-річчя АПН України. – У 5 томах. – Т.1. : Теорія та історія педагогіки. – К. : “Пед. думка”, 2007. – С. 15.

³² Кремень В.Г. Якісна освіта і нові вимоги часу / В.Г. Кремень // Педагогічна і психологічна науки в Україні: зб.наук. праць до 15-річчя АПН України. – У 5 томах. – Т.1. : Теорія та історія педагогіки. – К. : “Пед. думка”, 2007. – С. 13-14.

³³ Кремень В.Г. Якісна освіта і нові вимоги часу / В.Г. Кремень // Педагогічна і психологічна науки в Україні: зб.наук. праць до 15-річчя АПН України. – У 5 томах. – Т.1. : Теорія та історія педагогіки. – К. : “Пед. думка”, 2007. – С. 19.

³⁴ 19 с.22 Кремень В.Г. Пріоритет освіти і науки / В.Г. Кремень // Вісник НАН України. – 2016. – № 9. – С.22.

³⁵ Кремень В.Г. Освіта у вимірах методології синергетики / В.Г. Кремень // Педагогічна і психологічна науки в Україні : зб.наук. праць : в 5 т. – Т.1. : Заг. педагогіка та філософія освіти. – К. : Пед. думка, 2012. – С. 11 ; С.18.

(студента), це нелінійна ситуація відкритого діалогу, прямого і зворотного зв'язку, солідаристичного освітнього процесу, це породження знання самим учнем, його активна і продуктивна творчість, це розвиток педагогічних практик у процесі формування особистості учня й учителя, які завдяки спільній активності починають «жити в одному «темпосвіті»³⁶. Застосований вченим до розв'язання проблем освіти синергетичний контекст дає можливість одержати не лише системний підхід до освіти, а системну динаміку і механізми самоорганізації суб'єктів освітнього простору, забезпечити єдність змісту навчання і виховання.

Не зупиняючись у своєму творчому пошуку, В.Г.Кремень на посаді Президента НАПН України розвиває парадигму людиноцентризму у сув'язі з синергією ціннісно-пізнавальних смислів освітнього процесу і в контексті актуальної філософської проблеми «складності»³⁷. У своїх філософських обґрунтуваннях нової філософії освіти він наполягає на необхідності подолати спрощені уявлення про людиновимірні вчення в сьогоденних конкретно-історичних умовах *невизначеного світу*³⁸, стверджує, що синергетика актуалізує антропний принцип, який є принципом існування складного у світі³⁹. За В.Г.Кременем у синергетичній освіті знання не просто «накладається» на структури особистості, така освіта «діє «зсередини», стимулюючи особистісні, приховані лінії розвитку людини»⁴⁰. Подальший розвиток освітньої синергетики філософ розглядає як умову «інтеріоризації антропосоціокультурних смислів, що є одним із фундаментальних аспектів освіти»⁴¹.

Людиноцентрична філософсько-освітня концепція В.Г.Кременя тісно корельована також із проблемою національної ідеї, вирішення якої учений убачає у єдності історії, філософії та освіти, причому освіта тлумачиться ним як практична «реалізація стратегій поступу української ідеї в європейську цивілізацію»⁴². Концепт національної ідеї в освіті у період так званої «кризи духовності», пише академік, не лише привертає увагу до негативних сторін сучасного соціокультурного буття, а відроджує надії на майбутнє⁴³, є визначальним чинником суспільного прогресу. Він настійно наголошує, що людина може ствердити себе, «привнести себе у світ» лише завдяки освіті, яка через знання реалізує родову сутність людини, і постає універсальною умовою визначення людської сутності буття, у центрі якого – проблема національної та особистісної самоідентифікації. Визначаючи творення українського світу як творення «простору національної культури», його

³⁶ Кремень В.Г. Освіта у вимірах методології синергетики / В.Г. Кремень // Педагогічна і психолог. науки в Україні : зб.наук. праць : в 5 т. – Т.1. : Заг. педагогіка та філософія освіти. – К. : Пед. думка, 2012. – С. 18.

³⁷ Кремень В.Г. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму : монографія / В.Г.Кремень, В.В.Ільїн. – К.: Пед. думка, 2012. – 368 с.

³⁸ Кремень В.Г. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму : монографія / В.Г.Кремень, В.В.Ільїн. – К.: Пед. думка, 2012. – С. 263.

³⁹ Кремень В.Г. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму : монографія / В.Г.Кремень, В.В.Ільїн. – К.: Пед. думка, 2012. – С. 267.

⁴⁰ Кремень В.Г. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму : монографія / В.Г.Кремень, В.В.Ільїн. – К.: Пед. думка, 2012. – С. 271.

⁴¹ Кремень В.Г. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму : монографія / В.Г.Кремень, В.В.Ільїн. – К.: Пед. думка, 2012. – С. 141.

⁴² Кремень В.Г. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум. / В.Г.Кремень. – Вид. перероб. – К.: Грамота, 2010. – 576 с.

⁴³ Кремень В.Г. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум. / В.Г.Кремень. – Вид. перероб. – К.: Грамота, 2010. – С.564.

збереження й плекання вчений вважає умовою національного буття, бо в ньому знаходить розвиток національна ідея, що концентрує в собі «дух» і «душу» народу, його прагнення, надії на прийдешнє⁴⁴.

Ще у 2007 р. Василь Григорович, підводячи підсумки роботи НАПН України за 15 років й освітньої галузі у цілому, передбачливо обґрунтував тезу про те, що «в умовах глобалізації громадянська єдність, національне згуртування, а отже, *патріотичне виховання молоді* не тільки не втрачає актуальність, а навпаки, – є справді *стратегічним* за значення завданням»⁴⁵, оскільки патріотичне виховання не лише формує почуття приналежності до нації і держави, а й сприяє реалізації такої надважливої суспільно прикладної мети, як «національне єднання, ефективне відстоювання національних інтересів у взаємовідносинах із іншими державами, що є надзвичайно актуальним»⁴⁶.

Для формування «глобалістської» людини, наголошував В.Г.Кремень, яка є патріотом України і водночас цілком конкурентоспроможна у глобальному просторі, необхідно розв'язати багато завдань – від забезпечення відповідної світоглядної підготовки молоді до знання іноземних мов, але формування системи цінностей, передусім таких, як патріотизм, почуття національної єдності посідає у цьому процесі особливе місце. Разом з тим учений зазначає, що «на жаль, деякий час ці проблеми недооцінювали. Сьогодні вони є вкрай актуальними не лише через агресію з боку сусіда, а й тому, що в умовах глобального простору загострюється конкуренція. Вона набуває широких масштабів, охоплюючи, крім економіки, інформаційний і культурний простір. У таких умовах ми маємо докласти всіх зусиль до того, щоб нація була єдиною, бо це не лише самоцінність, а й шлях до кращого життя. Адже єдина, згуртована нація, яка усвідомлює власні інтереси, зможе краще захистити себе як в економічній, так і в будь-якій іншій сфері»⁴⁷.

У 2017 р. у звітній доповіді про діяльність НАПН України її президент вже мав підстави казати про «запровадження в українській освіті ключового принципу людиноцентризму» й наголошував на нагальності й важливості осучаснення засобів формування національної ідентичності, формування громадян-патріотів⁴⁸. Спрямовуючи останніми роками роботу науковців НАПН України на розроблення найбільш гострих проблем національної освіти, В.Г.Кремень до найневідкладніших відносить проблеми якості української освіти в контексті цивілізаційних змін, забезпечення належного теоретико-методологічного і науково-методичного супроводу функціонування і модернізації освітньої сфери. Він зосереджує увагу фахівців на врахуванні того, що нині де-факто відбувається становлення нового типу людини – мережної людини і нового типу відносин у просторі

⁴⁴ Кремень В.Г. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум. / В.Г.Кремень. – Вид. перероб. – К.: Грамота, 2010. – С. 568.

⁴⁵ Кремень В.Г. Якісна освіта і нові вимоги часу / В.Г. Кремень // Педагогічна і психологічна науки в Україні: зб.наук. праць до 15-річчя АПН України. – У 5 томах. – Т.1. : Теорія та історія педагогіки. – К. : “Пед. думка”, 2007. – С. 15.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Кремень В.Г. Пріоритет освіти і науки / В.Г. Кремень // Вісник НАН України. – 2016. – № 9. – С.22.

⁴⁸ Кремень В.Г. Особливу увагу – супроводу освітніх реформ / В.Г. Кремень // Освіта. – 2017 (29бер.-5квітня). – № 13-14. – С.5.

мережного суспільства⁴⁹. А тому у визначенні мети і завдань української освіти постає новий виклик – потреба розвивати таку людину, яка б володіла інформаційно-комунікаційними технологіями, англійською мовою, була б мобільною у віртуальному середовищі, демократичною і доступною, інноваційною, компетентною, самодостатньою, здатною навчатися протягом життя⁵⁰. Отже людиноцентрована якісна сучасна освіта, пише вчений, має формувати в особистості потребу у постійному саморозвитку, і водночас – громадянську позицію, почуття національної єдності, патріотизм⁵¹.

Як організатор і реформатор освітньої галузі України, як очільник освітянського наукового загалу і як практикуючий філософ В.Г.Кремень обґрунтував і запровадив у діяльність всіх ланок освіти на зміну ідеї соціоцентризму, що була ключовою для ХХ ст., ідею людиноцентризму, чим посутньо прислужився Українській державі. «Враховуючи зміни, які відбулися у світі, соціумі, державі, потрібно орієнтувати освіту й виховання на їх вимір людиною, тобто на людиноцентризм, тому завдання національної освіти – характеризувати буття людини в її особистісній унікальності...» – ці слова, написані Василем Григоровичем ще 2006 р.⁵², мають аксіоматичний, непромінальний сенс.

Список джерел

1. Андрущенко В.П. Високе покликання / В.П. Андрущенко // Шлях до себе – шлях до людей : Привітання, спогади, враження від співпраці та зустрічей / гол. Ред. і наук. ред. В.І.Кушерець ; відп. упоряд. С.О.Сисоева. – К.: Знання України, 2017. – С. 102-114.
2. Гічан К. Хто був найкращим міністром освіти в незалежній Україні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.112.ua/statji/khto-buv-naikrashchym-ministrom-osvity-v-nezalezhnii-ukraini-245204.html>
3. Диференційований підхід в історії української школи (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.): монографія / [Сухомлинська О. В., Дічек Н. П., Березівська Л. Д., Гупан Н. М., Бондар Л. С., Антонець Н. Б., Антонець М. Я., Філімонова Т. В., Куліш Т. І., Шевченко С. М.]; НАПН України, Ін-т педагогіки. – Київ : Пед. думка, 2013. – 637 с.
4. Дічек Н.П. Диференційований підхід до навчального процесу: спроба ретроаналізу / Наталія Дічек // Шлях освіти. – 2011. – №4. – С. 28-33.
5. II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти (7-9 жовтня 2001 р.). – К., 2002. – 232 с.
6. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г.Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1038 с.
7. Закон України «Про освіту» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
8. Кремень В.Г. Людиноцентризм в освіті: сучасний напрям розвитку духовності нації / В.Г. Кремень // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 2. – С. 17-30.
9. Кремень В.Г. Людина як суб'єкт творчої діяльності: інноваційний аспект / В.Г. Кремень // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2014. – № 9-10. – С. 6-10.
10. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В.Г.Кремень. – К.: Пед. думка, 2009. – 520 с.
11. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум. / В.Г.Кремень. – Вид. перероб. – К.: Грамота, 2010. – 576 с.

⁴⁹ Кремень В.Г. Проблеми якості української освіти в контексті сучасних цивілізаційних змін / В.Г. Кремень // УПЖ. – 2015. – № 1. – С. 13.

⁵⁰ Кремень В.Г. Проблеми якості української освіти в контексті сучасних цивілізаційних змін / В.Г. Кремень // УПЖ. – 2015. – № 1. – С. 8 – 15; Кремень В.Г. Проект сучасної освіти: інноваційна людина / В.Г. Кремень // Рідна школа. – 2013. – № 8-9. – С. 4– 8.

⁵¹ Кремень В.Г. Проблеми якості української освіти в контексті сучасних цивілізаційних змін / В.Г. Кремень // УПЖ. – 2015. – № 1. – С. 8.

⁵² Кремень В.Г. Людиноцентризм в освіті: сучасний напрям розвитку духовності нації / В.Г. Кремень // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 2. – С. 30.

12. Кремень В.Г. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму : монографія / В.Г.Кремень, В.В.Ільїн. – К.: Пед. думка, 2012. – 368 с.
13. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти : Людина як суб'єкт творчої діяльності: інноваційний аспект / Василь Кремень. – К.: Грамота, 2005. – 448 с.
14. Кремень В.Г. Людиноцентризм – основа Національної доктрини розвитку освіти в Україні / В.Г. Кремень // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб.наук. праць / АПН України, Нац. тех. ун-т «ХПІ». – Харків, 2004. – Вип.5. – С. 3-10.
15. Кремень В.Г. Якісна освіта і нові вимоги часу / В.Г. Кремень // Педагогічна і психологічна науки в Україні: зб.наук. праць до 15-річчя АПН України. – У 5 томах. – Т.1. : Теорія та історія педагогіки. – К. : “Пед. думка”, 2007. – С. 11 – 24.
16. Кремень В.Г. Освіта у вимірах методології синергетики / В.Г. Кремень // Педагогічна і психолог. науки в Україні : зб.наук. праць : в 5 т. – Т.1. : Заг. педагогіка та філософія освіти. – К. : Пед. думка, 2012. – С. 11 – 23.
17. Кремень В.Г. Проект сучасної освіти: інноваційна людина / В.Г. Кремень // Рідна школа. – 2013. – № 8-9. – С. 4– 8.
18. Кремень В.Г. Проблеми якості української освіти в контексті сучасних цивілізаційних змін / В.Г. Кремень // УПЖ. – 2015. – № 1. – С.8 – 15.
19. Кремень В.Г. Пріоритет освіти і науки / В.Г. Кремень // Вісник НАН України. – 2016. – № 9. – С.21-23.
20. Кремень В.Г. Особливу увагу – супроводу освітніх реформ / В.Г. Кремень // Освіта. – 2017 (29бер.-5квітня). – № 13-14. – С.5.
21. Луговий В. Василь Григорович Кремень: у пошуках філософсько-антропологічних смислів і ціннісних пріоритетів освіти (роздуми з приводу ювілею видатного вченого) / Володимир Луговий, Олег Топузів, Наталія Дічек // УПЖ. – 2017. – № 3. – С. 3-7.
22. Нариси з історії розвитку диференційованого підходу до організації навчання в українській школі (кінець 30-х – 80-ті рр. ХХ ст.)» (Сухомлинська О.В., Дічек Н.П., Березівська Л.Д., Гупан Н.М., Бондар Л.С., Антоненко Н.Б., Куліш Т.І., Пироженко Л.В., Шевченко С.М.; 778 с.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://undip.org.ua/upload/iblock/3f2/posibnyuk_13_07_2017_last.pdf
23. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: repository.ldufk.edu.ua/.../1/natsionalna%20doktryna.pdf
24. Про затвердження Державної програми "Вчитель»: Постанова Кабінету міністрів України від 28.03.2002 р. №379 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/379-2002-%D0%BF>
25. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. праць / АПН України, Нац. тех. ун-т «ХПІ». – Харків, 2004. – Вип.5. – С. 3-10.
26. Прокопенко І.Ф. Академік В.Г. Кремень – постать людиноцентрична / І.Ф. Прокопенко // Шлях до себе – шлях до людей : Привітання, спогади, враження від співпраці та зустрічей / гол. Ред. і наук. ред. В.І.Кушерець ; відп. упоряд. С.О.Сисоєва. – К. : Знання України, 2017. – С. 200-204.
27. Прокопенко І.Ф. Дитиноцентризм у педагогічній творчості академіка В.Г. Кременя / І.Ф. Прокопенко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.info-library.com.ua/books-text-10289.html
28. Творчий доробок Василя Григоровича Кременя в інноваційному розвитку освіти України : бібліограф. покажчик / НАПН України, ДНПБ ім. В.О.Сухомлинського. – 4-те вид., допов. – К. : Знання України, 2017. – 319 с.
29. Ткаченко Л.І. Особистість як чинник цивілізаційних перетворень / Лідія Ткаченко // Творчий доробок Василя Григоровича Кременя в інноваційному розвитку освіти України : бібліограф. покажчик / НАПН України, ДНПБ ім. В.О.Сухомлинського. – 4-те вид., допов. – К. : Знання України, 2017. – С. 12-21.
30. Шлях до себе – шлях до людей : Привітання, спогади, враження від співпраці та зустрічей / гол. ред. і наук. ред. В.І.Кушерець ; відп. упоряд. С.О.Сисоєва. – К.: Знання України, 2017. – 391 с.

The article highlights the contribution of V.H. Kremen - the President of the National Academy of Educational Sciences (NAES) of Ukraine, PhD, Professor, academician of the NAS of Ukraine? In the 1999-2005 - Minister of Education and Sciences of Ukraine in the development of philosophical, general theoretical ideas of child-centered education and their practical implementation in educational reforms, primarily in the secondary school area.

The application in the article of the concept of "individualization of teaching" as a pedagogical extrapolation of the educational and philosophical paradigm of a person-centered education is substantiated. Its central concept is the concept of "personality". It is the central item in the V.H. Kremen's scientific works too.

The directions of reforming secondary and higher education in sovereign Ukraine, initiated and implemented in practice during the V.H. Kremen's activity as the Minister of Education and Sciences of Ukraine (implementation of the 12-point assessment system in secondary school and 100-point assessment in the

universities; transition to 12-year education in secondary school; joining the Bologna educational process; the "School bus" program for students in rural schools; informatization of secondary education schools, focusing on the computerization of rural schools; changing accents and content of secondary school curriculum in the field of humanities programs) are elucidated.

It is shown that V.H. Kremen as the President of the National Academy of Education of Ukraine develops the paradigm of human centeredness in the context of the synergy of the value-cognitive meanings of the educational process and in the context of the actual philosophical problem of "complexity." In his reasons for the new philosophy of education, he insists on the need to overcome simplified ideas about human-measuring doctrines in the conditions of the modern uncertain world. He argues that synergetic actualizes the antropic principle, which is the principle of existence of the complexity in the world.

As the organizer and reformer of education in Ukraine, as the head of the pedagogical scientific community and as a practicing philosopher V.H. Kremen substantiated and introduced the idea of human centeredness to replace the idea of socio centeredness, which was key for the 20th century. The idea of human centeredness updates the multi-faceted individualization of teaching in secondary school.

Key words: *Vasyl H. Kremen, reformation of education, humanization, individualization of education, child-centered education paradigm*